Одеський державний університет
ім. І.І. Мечникова
Історичний факультет
Кафедра археології та етнології
України

Одеська обласна державна
адміністрація
Комітет з питань
національностей і міграцій

ЕТНІЧНІСТЬ В ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРІ:
матеріали і дослідження

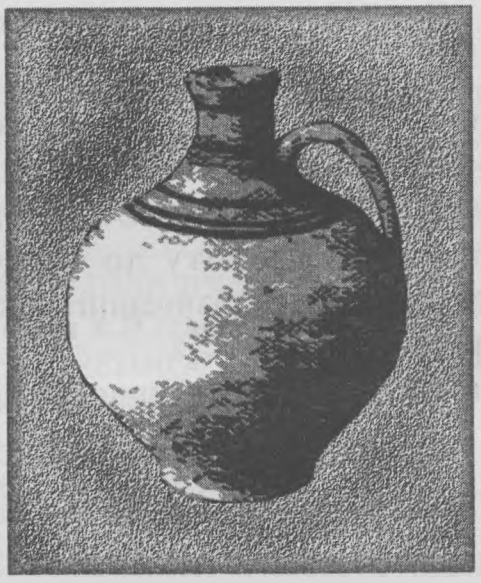

Одеса - 1998

ЗМІСТ

Розділ І *«ЕТНІЧНІ ПРОЦЕСИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ»*

Наулко В.І. (Київ)
СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ "НАЦІЯ" - "ЕТНОС" В АСПЕКТІ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ УКРАЇНИ (в плані дискусії)....8
Мотричук Р.Г. (Київ)
НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР - ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПРИНЦИПИ ГЕНЕЗИСУ....10
Орловська О.М. (Київ)
НАРОДНІ УЯВЛЕННЯ ПРО ХАРАКТЕРНІ РИСИ НАРОДІВ - ЕТНОСІВ ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ КОМПОНЕНТ ЕТНІЧНОЇ САМОСВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ ЕПОХИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ....13
Коч С.В. (Одесса)
СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМЫ ЭТНИЧЕСКОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ....17
Ситник С. (Київ)
ДО ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ЕТНІЧНОЇ САМОСВІДОМОСТІ....19
Городня Т.А. (Київ)
ПРОБЛЕМА ЕТНІЧНОСТІ ЯК ПРОЦЕСУ САМОУСВІДОМЛЕННЯ В РАМКАХ КОСМОГОНІЧНОСТІ СВІТОГЛЯДУ....21
Демченко В.М. (Херсон)
ЕТНІЧНО-МОВНА СИТУАЦІЯ: МІФІЧНЕ Й РЕАЛЬНЕ....23
Анцишкін І.В. (Нікополь)
ГЕНЕЗА УКРАЇНСЬКО-ЄВРЕЙСЬКИХ ВІДНОСИН У ПІЗНЬОМУ СЕРЕДНЬОВІЧЧІ НАПЕРЕДОДНІ І ПІД ЧАС ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ ПІД ПРОВОДОМ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО....26
Богуславская Ю.Ю. (Одесса)
К ВОПРОСУ ОБ ЭТНИЧЕСКОМ СОСТАВЕ НАСЕЛЕНИЯ ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ....29
Надольська В.В. (Луцьк)
ЕТНІЧНІ ПРОЦЕСИ НА ВОЛИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст....32
Войцехівський О. А. (Київ)
УКРАЇНСЬКИЙ ЕТНОС ПІДЛЯШШЯ....35
Пригарин А.А., Федорова А.И. (Одесса)
РАССЕЛЕНИЕ И ЧИСЛЕННОСТЬ РУССКИХ СТАРООБРЯДЦЕВ В НИЖНЕМ ПОДУНАВЬЕ (XIX - XX вв.)....38
Шевченко С.І., Бойко О.М. (Кіровоград)
РОСІЯНИ НА ІСТОРИКО-ЕТНІЧНІЙ КАРТІ КІРОВОГРАДЩИНИ....42
Непомнящий А.А. (Симферополь)
РУССКИЙ МУЗЕЙ И ИЗУЧЕНИЕ ЭТНОГРАФИИ НАРОДОВ КРЫМА В НАЧАЛЕ XX ВЕКА....43
Григорьева И.Л., Салоников Н.В. (Новгород)
ТРАДИЦИИ КИЕВО-МОГИЛЯНСКОЙ АКАДЕМИИ В НОВГОРОДЕ XVIII ВЕКА (К ВОПРОСУ ОБ «ИНТЕРНАЦИОНАЛЬНОМ» КОМПОНЕНТЕ МЕЖЭТНИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ)....46

Надольська І
(Луц

ЕТНІЧНІ ПРОЦЕСИ НА ВОЛИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

Етнічна структура населення Волинського краю формувалася протя довготривалого історичного періоду, змінюючись, в переважній більшості випадків, впливом зовнішніх етнічних чинників. До таких слід віднести й іноземну колоніза другої половини XIX століття, яка спричинила появу і закріплення на Волині чисель груп чехів, німців, поляків, росіян. Їх розселення компактними етно-релігійними громад у суцільному масиві українського населення суттєво позначилося на національ структурі мешканців краю, його соціально-економічному і культурному розвитку.

У 60-х роках XIX ст. у Волинській губернії починає швидко зростати кількі німецьких колоністів. Знищення кріпосного права спричинило нестачу робочих ру великих поміщицьких господарствах. Це посилило рух переселенців, які осідали приватних й орендованих землях без прийняття російського підданства. Разом з т повстання 1863 р. у Польщі стало поштовхом до переїзду німців з Привісленських губер на Волинь, де виступ був придушений швидше, і де прибулі знаходили більш виг умови для проживання[1]. Урядові заходи по відновленню порядку у Царстві Польсько які змінили становище іноземних мешканців - колоністів унаслідок відміни існуючих них пільг, також послужили приводом до виселення звідти багатьох німців і переїзд до південно-західного краю, Волині зокрема[2].

Закон від 19 лютого 1861 р. про оренду поміщицьких земель[3] дозволив передав такі землі в утримання особам всіх станів, не виключаючи іноземців, а продовження стр оренди до 36 років сприяло не лише посиленню іноземної колонізації, але й закріплен переселенців у західній смузі. Колонізаційний рух знайшов урядову підтримку. Німці б звільнені від військової повинності, на п'ять років від податків, від скарбових сплат час купівлі нерухомості у західних губерніях. Банки надавали колоністам позики придбання земельних наділів.

За тридцять років /1859-1889/ кількість німецьких колоністів зросла на Волині у разів. У 1859 р. німці складали 0,3 % /3943 особи/ всієї людності губернії, в 1889 р. - 4,3 102139 осіб/, 1897 р. - 5,73 %[4].

Архівні документи детально відображають процес німецької колонізації ряду пов Волинської губернії. З копії контракту, укладеного в 1872 р. поміщиком Олександр Францовим Шмідт де Бергом з 10 німецькими сім'ями дізнаємося, що на 12 ро колоністам передавалося в орендне утримання 190 десятин землі за щорічний обро руб. сріблом з кожної десятини. Безкоштовно у користування надавалися під вул кам'янисті місця та дороги. Орендарі зобов'язувалися: розчистити й обробити за влас рахунок надані їм землі, побудувати житло, зі згоди поміщика обрати з свого середови старосту. За перший рік оренди власник звільняв колоністів від сплати оброку[5]. Такі ум оренди були типовими для того часу.

В разі придбання земельного наділу у власність, у залежності від його розміщен рівня обробітку, вартість однієї десятини при купівлі німецькими колоністами коливал від 5 до 35 руб[6].

Осіли німці у південній смузі Полісся, де земельні наділи були дешевими і порівн більш зручними для обробітку. Колонізація спрямовувалася вздовж Києво-Брестськ шосе. Згідно статистичних даних 1884 р., з числа 657 поселень, закладених німецьк вихідцями у Житомирському, Новоград-Волинському, Ровенському, Луцьком Ковельському повітах - 70% розмістилися на північ від шосе, 30% - на південь від нь

Мешканці німецької національності зконцентрувалися в Луцькому /11,98%/, Новоград-Волинському /10,95%/ Житомирському /10,82% /, Ровенському /8,95% / повітах[7], де складали більше десятої частини населення.

Окрім німців, у другій половині XIX ст. постійними мешканцями Волині стали й інші іноземні колоністи - чехи. Масова імміграція чехів у губернію була викликана, з одного боку, загостренням національних проблем в Австро-Угорщині, поширенням русофільських поглядів серед населення Чехії, зростанням кількості зубожілого населення. Однак, головну роль у цьому процесі відіграли (як у випадку і з німцями) економічні фактори, породжені внутрішнім становищем Росії.

Колонізація виникла з ініціативи приватних осіб й розвивалася на початковому етапі без будь-якої державної підтримки. Австрійський підданий чех Ф.Прибіл за сприяння поляків Вільконського й Бордаша, які утримували у Варшаві довідкову контору, організував у м. Рівному приватну компанію для переселення чехів на Волинь. Після проведення її представниками роз'яснювальної роботи в Чехії, весною 1368 р., п'ятнадцять уповноважених чеських громад прибули у Рівне. Вони придбали через компанію земельні наділи у Глинську Дубенського повіту поміщика Іпатія Веселовського, і вже до кінця літа до Глинська прибуло багато чеських сімей.

З 1868 р. при заохоченні російського уряду розпочався посилений рух чехів на Волинь. Генерал-губернатор Київський, Подільський і Волинський князь О.М.Дондуков-Корсаков ознайомився із справою влаштування чехів під час свого візиту на Волинь у вересні 1869 р. За його розпорядженням до Волинської губернії пізніше виїхав чиновник з особливих доручень, полковник П.Грессер для детального вивчення і налагодження побуту переселенців, який особисто побував у багатьох чеських колоніях[8].

На основі рапорту генерал-губернатора у червні 1870 року цар Олександр II затвердив постанову Комітету міністрів «О водворении чехов на Волыни», згідно з якою на чеських колоністів поширювалося ряд пільг. Чехи звільнялися від військової служби, державних та общинних повинностей терміном на п'ять років з дня прийняття російського підданства; прирівнювалися до росіян у правах придбання в південно-західному краї маєтків, що належали полякам; їм дозволявся безмитний провіз через кордон землеробських знарядь та машин.

Завдяки зазначеним пільгам багато чехів почало переїздити у Волинську губернію. В період найбільш інтенсивної колонізації 1868-1874рр. на Волині було сформовано чотири чеські волості: Глинська /9 поселень Ровенського повіту з земельними наділами 5286 дес./, Дубенська /14 поселень Дубенського повіту, 3926 дес./, Луцька / всі чеські поселення Луцького і 5 Дубенського повітів, 2235 дес./ і Купичівська /всі колонії Володимир-Волинського повіту, 1325 дес./. До складу чеських волостей увійшли як окремі чеські села, так і українсько-чеські. Колоністів, які пізніше прибули у Житомирський, Овруцький і Новоград-Волинський повіти, вже не виділяли в окремі волості.

У 1897 р. чехів на Волині налічувалося 27706 осіб. Дві третини їх належало до сільських мешканців, третина проживала у містах. Чехи обирали місцем проживання переважно населені пункти Дубенського (5,29% всіх мешканців повіту), Ровенського (1,72%), Острозького (1,59%), Луцького (1,51%), Житомирського (0,6%) повітів. Що стосується інших повітів[9], то чехи в них були розсіяні серед німецьких колоністів та корінного населення.

Статистика відобразила також масове переселення у Волинську губернію селян - поляків із Привісленського краю, уродженці якого складали, за даними перепису 1897 р. , 89,9 тис. осіб, тобто 44,7% всіх поляків, що народилися за межами губернії. Переселялися поляки цілими сім'ями, про що свідчить приблизно однакова чисельність чоловічого і жіночого населення серед прибулих[10]. Колонізаційний рух також був викликаний

економічними причинами. Закріпленню в краї осіб селянського стану, в тому чи польської національності, царський уряд не перешкоджав. Через газету волинськ губернатором було дане роз'яснення існуючого законодавства, яким встановле заборона купувати землю в західному краї особам польського походження, поширювалася виключно на поміщиків, а не на місцевих селян-католиків[11].

У другій половині XIX ст. на Волині починає помітно зростати й кількість населен російської національності. Якщо охарактеризовані вище колонізаційні проце пояснювалися першочергово економічними чинниками, то розширення росіись громади краю стало наслідком цілеспрямованої національної політики царизму. Її мет русифікація інонаціональних регіонів імперії - почала особливо виразно виявлятися пі польського повстання 1863 р. Вже 5 березня 1864 р. затверджується положення про піль переваги й грошові кредити особам російського походження в разі придбання ни казенних та приватних маєтків у західному регіоні[12]. Прагнучи притягнути у західн регіон чиновників-росіян, зацікавити їх у продовженні служби в краї, уряд виділив д продажу без торгів вільні селянські наділи, казенні землі, маєтки; у містах - будинки, завод торгівельні заклади. Старообрядцям, нащадкам тих російських розкольників, як попередні часи за релігійними мотивами переселилися у західні губернії, були над спеціальні пільги для закріплення їх у краї.

Наслідком офіційної політики стало збільшення кількості російських землевласни протягом 20 років у 4 рази. Помісних власників-росіян у 1885р. на Волині налічувал 1479 осіб, у них землі - 663369 дес[13]. Російське дворянство переселяло у придбані володін також селян з Росії. Помітну частину російського дворянства та службовців склада уродженці інших губерній, що свідчило про продовження внутрішньої міграції у кр цих категорій населення.

Переселення росіян у губернію зумовлювалося також поглибленням економічн зв'язків, будівництвом залізниць, розвитком промисловості та системи освіти. переписом 1897 р. на Волині проживало 104889 росіян. Їх чисельність у наступні ро продовжувала зростати.

Таким чином, у другій половині XIX ст. на Волині помітно активізувалися етні процеси. Міграційні рухи чехів, німців, поляків, росіян стали важливим етапом формуванні поліетнічної структури населення краю.

---

[1] Центральний державний історичний архів України у м.Києві /далі-ЦДІАУ/,ф.442, оп.44, спр.4 арк.1-9; спр.431, арк.1-7.

[2] Там же, оп.613, спр.53, арк.1-2.

[3] Свод законов Российской империи, дополненный по продолжениям 1906, 1903, 1909 и 1910 г. позднейшими узаконениями 1911 и 1912 г.г.- СПб., 1913.- Кн.3.- С.217.

[4] ЦДІАУ, ф.442, оп.618, спр.261, арк.89,257-258; Волынские епархиальные ведомости.-1890.-№ С.983; Киевлянин.-1867.-№ 141.

[5] Державний архів Житомирської області /далі-ДАЖО/, ф.19, оп.2, спр.190, арк.1.

[6] Там же, спр.44, арк.96; ф.17, оп.2, спр.4030, арк.1 та ін.

[7] Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1897 г. VIII.Волынская губерн СПб.,1904.- С.IX.

[8] Крыжановский Е.М. Чехи на Волыни // Собр. соч.- К.,1890.-Т.2.- С.825-830; Киевлянин.- 1870.- №.

[9] Первая всеобщая перепись...- С.IX.

[10] Там же.- С.VIII, XVI.

[11] Волынь.-1900.- № 195.

[12] ДАЖО, ф.19, оп.2, спр.26, арк.590.

[13] ЦДІАУ, ф.442, оп.53, спр.353, арк.82; Забелин А. Военно-статистическое обозрение Волынс губернии. ч.1.- К., 1887.-С.170, 208-209.